

Особливості вивчення теми “Відмінювання і правопис числівників” у гімназіях гуманітарного профілю

Оскільки у гімназіях із поглибленим вивченням української мови вивчають предмет найбільш здібні і обдаровані діти, то за своїм змістом, структурою і технологією уроки мають певні відмінності, а саме: програмовий матеріал подається об'ємніше і вивчається з більшим напруженням, інтенсивно, за високої навчально-пізнавальної активності учнів.

Програмою середньої загальноосвітньої школи передбачено вивчення теми “Числівник” за лінійним принципом, тобто малими дозами (від параграфу до параграфу), щодо відмінювання числівників, спершу вивчається тема “Відмінювання і правопис кількісних числівників. Збірні і дробові числівники”, “Відмінювання і правопис складних числівників”, потім — “Відмінювання і правопис порядкових числівників”.

Гімназійний курс з мови дає змогу вивчати матеріал шляхом поступового розширення і поглиблення теоретичних відомостей, вироблення практичних умінь і навичок, виділення тем, розділів для узагальнення, повторення та закріплення.

Експериментально встановлено, що в гімназіях гуманітарного профілю з поглибленим вивченням української мови слід структурувати матеріал укрупненими логічно-завершеними частинами (по 3-5 параграфів на урок), однак підходи до практичного застосування різних способів структурування навчальної інформації, узагальнюючих схем, таблиць, мають бути дещо іншими. Щоб процес поглибленого вивчення української мови був усвідомленим і цікавим, активізував пізнавальну діяльність

учнів, схеми, таблиці, унаочнені конспекти повинні охоплювати, по-перше, теоретичний матеріал з мови до однієї теми, до кількох, до всього розділу; по-друге, тренувальні вправи, проблемні питання та завдання до самоперевірки.

Опрацювання теми "Відмінювання і правопис числівників", що охоплюють теоретичний матеріал до кількох тем, можна розпочати питаннями для самоперевірки. На які групи поділяються кількісні числівники? Чи знаєте, що в українській мові числівники мають шість типів відмінювання? Назвіть їх. Перевірте себе за узагальнюючою таблицею.

Типи відмінювання числівників

I тип	II тип	III тип
1	2,3,4	5-20, 30, 50-80
один одно (одне) одна одні	два три чотири	п'ять-двадцять тридцять п'ятдесят-вісімдесят
	багато, кілька, всі збірні	кільканадцять, кількадесят
IV тип	V тип	VI тип
40, 90, 100	200-900	0, 1000, 1 000 000,
сорок дев'яносто сто	двісті-дев'ятсот	мільярд нуль тисяча мільон мільярд

Опісля учні повторюють ще раз, на скільки типів

відмінювання поділяються числівники та за якими ознаками вони розподіляються.

На закріплення виписують із запропонованого вчителем вибіркового диктанту в шість колонок числівники всіх типів відмінювання, ставлячи кожен з них в орудному відмінку однини.

Одна, обидві, одинарний, одиниця, двійка, тричі, чотири, чверть, шість, вісім, дев'ять, одинадцять, шістнадцять, двадцять, двадцять п'ять, сорок, сімдесят, дев'яносто, двісті, багато, кількасот, нуль, мільйон, п'ятеро, дві третіх, подвоїти.

Для кращого запам'ятання відмінкових закінчень числівників різних типів можна опрацювати з учнями таблиці відмінювання числівників із виділеними закінченнями.

Числівники ОДИН, ОДНА, ОДНО (ОДНЕ) в однині відмінюються так, як прикметники твердої групи або це відмінювання числівника ОДИН за родами, числами, відмінками як займенника ТОЙ:

	Н	Р	Д	З	О	М
БІЛИЙ	-ОГО	-ОМУ	Н. або Р.	-ИМ	...	-ОМУ(-ИМ)
ТОЙ	-ОГО	-ОМУ	Н. або Р.	-ИМ	...	-ОМУ(-ИМ)
ОДИН	-ОГО	-ОМУ	Н. або Р.	-ИМ	...	-ОМУ(-ИМ)

Далі учні самостійно зіставляють таблиці відмінювання прикметників твердої групи середнього і жіночого родів однини, займенників ТЕ, ТА і числівників ОДНО(ОДНЕ), ОДНА в однині і множині, роблять висновки.

Вчителю бажано відзначити наявність паралельних форм:

	Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
ОДИН	-	-	-	Н. або Р.	-	...ОДНОМУ(-ИМ)
ОДНО	ОДНО(ОДНЕ)	-	-	Н. або Р.	-	...ОДНОМУ(-ИМ)
ОДНА	-	ОДНОЇ(ОДНІЄЇ)	-	ОДНОЮ(ОДНІЄЮ)	-	

Зголосити на те, що у висловах **ОДИН ДО ОДНОГО** й под. наголос у слові **ОДНОГО, ОДНОМУ, ОДНІЙ** і т.д. – на першому складі.

Слід також зауважити, що у множині числівник вживається з іменниками, що мають тільки форму множини: **ОДНІ ВОРІТА, ДВЕРІ, САНИ**:

Перед вивченням другого і третього типів відмінювання числівників учням пропонується зіставити дві таблиці й самостійно зробити висновки.

ДРУГИЙ ТИП ВІДМІНЮВАННЯ

Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
ДВА, ДВІ	ДВ – ОХ	ДВ – ОМ	Н. або Р.	ДВ – ОМА	... ДВ – ОХ
ТРИ	ТР – ЇОХ	ТР – ЇОМ	Н. або Р.	ТР – ЇОМА	... ТР – ЇОХ
ЧОТИРИ	ЧОТИР – ЇОХ	ЧОТИР – ЇОМ	Н. або Р.	ЧОТИР – МА	... ЧОТИР – ЇОХ

ТРЕТІЙ ТИП ВІДМІНЮВАННЯ

Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
П'ЯТЬ	п'ят – ЇОХ	п'ят – ЇОМ	Н. або Р.	п'ят – ЇОМА	... п'ят – ЇОХ
П'ЯТЬ	п'ят – Й	п'ят – Й	Н. або (ОХ)	п'ят – ЇМА	... п'ят – Й

Учні переписують таблиці в зошити, доповнюючи таблицю "Третього типу відмінювання" числівниками дев'ять, одинадцять, сімдесят.

Під час аналізу двох таблиць, коли учні поступово розглянули і усвідомили особливості відмінкових закінчень другого і третього типів, пропонується пояснити, чому так важливо знати особливості відмінювання числівників – назв одиниць і десятків. Для підвищення рівня ефективності уроку учні самостійно добирають "словесні ключі", "ключі–опори", ілюстрований матеріал до теоретичних положень. Так, зокрема, на уроці можна створити найрізноманітніший набір дидактичного матеріалу. Наприклад, модель–опора до другого типу відмінювання:

Р. – ОХ
Д. – ОМ
2, 3, 4
О. – ОМА
М. – ОХ

4 – МА

Р. – ОХ
Ь – ?
Д. – ОМ
Тут є кілька прикмет щодо вживання ь
О. – ОМА
М. – ОХ

Модель-опора допомагає учням дійти висновку, що числівники два, три і чотири в кожному відмінку (крім називного) мають однакові відмінкові закінчення, але числівник два пишеться без м'якого знака, числівник чотири в орудному відмінку має закінчення –ма.

Після висновку модель-опора набула такого змісту:

Н. ДВА
Р. – ОХ
Д. – ОМ
З. Н. або Р.
О. – ОМА
М. – ОХ
ОХ, ОМ, ОМА, ОХ

Н. ТРИ
Р. – ЬОХ
Д. – ЬОМ
З. Н. або Р.
О. – ЬОМА
М. – ЬОХ
ЬОХ, ЬОМ, ЬОМА, ЬОХ

Н. ЧОТИРИ
Р. – ЬОХ
Д. – ЬОМ
З. Н. або Р.
О. ЧотирМА
М. – ЬОХ
ЬОХ, ЬОМ, МА, ЬОХ

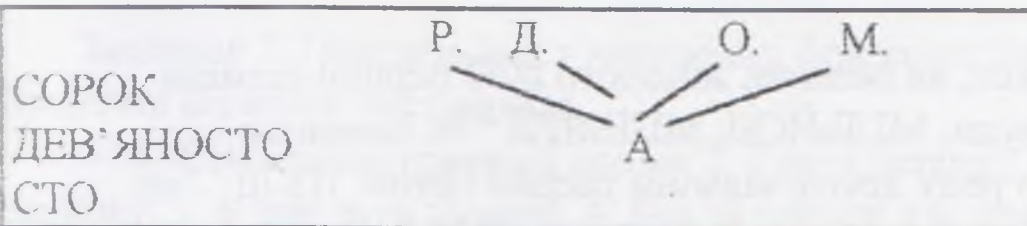
Інший зміст має модель-опора третього типу відмінювання:

Н. 5–10	Н. 11–19	Н. 20–30, 50–80
Р. –(Ь)ОХ, –И	Р. –ЬОХ, –И	Р. –ЬОХ, –И
Д. –(Ь)ОМ, –И	Д. –ЬОМ, –И	Д. –ЬОМ, –И
З. Н. або –(Ь)ОХ	З. Н. або –ЬОХ	З. Н. або –ЬОХ
О. –(Ь)ОМА, –МА	О. –ЬОМА, –МА	О. –ЬОМА, –МА
М. –(Ь)ОХ, –И	М. –ЬОХ, –И	М. –ЬОХ, –И
п'ятьОХ... ЬОХ, ЬОМ, ЬОМА, ЬОХ, ОХ, ОМ, ОМА, ОХ	одинадцятьОХ... ЬОХ, ЬОМ, ЬОМА, ЬОХ –	двадцятьОХ... ЬОХ, ЬОМ, ЬОМА, ЬОХ – п'ятдесять, п'ятдесятьОХ
п'яти... И, И, МА, И	одинадцяти... И, И, МА, И	двадцяти... п'ятдесяти И, И, МА, И

Моделі-опори допомагають учням зробити висновок, що третій тип відмінювання має кілька прикмет, а саме :

- 1) в усіх відмінках, крім називного, допускаються паралельні форми;
- 2) у назвах десятків в українській мові змінюється тільки друга частина (п'ятдесять...);
- 3) у числівниках п'ятдесять, шістдесять, сімдесять, вісімдесять м'який знак не зберігається, який є у словах п'ять, шість, дев'ять;
- 4) м'який знак у числівниках третього типу пишеться перед закінченнями -ох, -ом, -ома, -ма після (т');
- 5) у числівниках (шість – шести, сім – семи, вісім – восьми) відбувається чергування голосного І з Е,О.

Четвертий тип відмінювання не викликає труднощів в учнів, оскільки числівники СОРОК, ДЕВ'ЯНОСТО, СТО в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються з закінченням –а:

Тому більше уваги слід приділити п'ятому типу відмінювання, які мають такі прикмети:

1. Числівники ДВІСТІ, ТРИСТА, ЧОТИРИСТА, П'ЯТСОТ, ШІСТСОТ, СІМСОТ, ВІСІМСОТ, ДЕВ'ЯТСОТ відмінюються в обох своїх частинах:

200	300	400
Р. <u>ОХ</u> двоХсот	<u>ЬОХ</u> трьОХсот	<u>ЬОХ</u> чотирьОХсот
Д. <u>ОМ</u> двоМстам	<u>ЬОМ</u> трьОМстам	<u>ЬОМ</u> чотирьОМстам
З. Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.
О. <u>ОМА</u> двоМАстами	<u>ЬОМА</u> трьОМАстами	<u>МА</u> чотирМАстами
М. <u>ОХ</u> двоХстах	<u>ЬОХ</u> трьОХстах	<u>ЬОХ</u> чотирьОХстах

2. Числівники 200, 300, 400 у першій частині мають такі ж закінчення, що і числівники два, три, чотири.

3. Числівники 600, 700, 800, 900 відмінюються як П'ЯТСОТ і мають у першій частині закінчення, як у числівниках п'ять, п'яти..., шість, шести..., сім, семи і т.д.:

500	600	700
Р. <u>И</u> п'ятисот	<u>И</u> шестісот	<u>И</u> семісот
Д. <u>И</u> п'ятистам	<u>И</u> шестістам	<u>И</u> семістам
З. Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.
О. <u>МА.ЬОМА</u> п'ятьМАстами	<u>МА.ЬОМА</u> шістьМАстами	<u>МА.ОМА</u> сьОМАстами

4. Лише в орудному відмінку можливі паралельні форми:

п'ятьМАстами	шістьМАстами	сьОМАстами
п'ятьОМАстами	шістьОМАстами	сімОМАстами

Шостий тип учні відмінюють самостійно. Доходять висновку, що числівники тисяча, нуль, мільон і мільярд відмінюються, як іменники. Числівник ТИСЯЧА

відмінюється, як іменник жіночого роду першої відміни мішаної групи; МІЛЬЙОН, МІЛЬЯРД – як іменники чоловічого роду другої відміни твердої групи; НУЛЬ – як іменник чоловічого роду другої відміни м'якої групи.

Вислухавши думки учнів щодо особливостей кожного типу відмінювання, слід приступити до тренувальних вправ.

Завдання 1. Поставте числівники у відповідному відмінку і напишіть словами. Зверніть увагу на наголос числівників.

Працювали з 16 учнями. Дісталися до 50 кілометра. Із 24 запитань відповіли на 11. До 170 гривень додайте 541. Від 17 відніміть 9. Не вистачило 88 сантиметрів стрічки.

Завдання 2. Провідмінійте 2, 20, 200, 4, 40 і 400, 6, 60 і 600, 7, 70 і 700, 8, 80 і 800.

Завдання 3. Провідмінійте дроби і числівники, вкажіть на особливості відмінювання.

$\frac{3}{5}$, 8 метра, $\frac{1}{33}$ числа, 0,8 проเซ็นต์ів, $\frac{3}{2}$ об'єму, 1,17 тисяч тон.

Завдання 4. Запишіть словами іменники Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, Лесі Українки, М.М.Коцюбинського, Олександра Довгого, Олесь Гончар, Ліни Костенко, Василя Стуса, Володимира Самійленка, В.А.Симоненка, Г.М.Тютюнника, Тараса Тютюнника. Поясніть правопис записаних числівників.

Завдання 5. Підкресліть у кожному рядку числівник, що не належить до певного типу відмінювання.

Перший тип – один, одно, одне, одинадцять.

Другий тип – два, дванадцять, три, чотири, дві

Третій тип – п'ять, п'ятнадцять, шість, сорок, тридцять.

Четвертий тип – дев'яносто, сто, тисяча.

П'ятий тип – двісті, п'ятсот, сімсот, дев'яносто.

Шостий тип – сто, тисяча, мільон, мільярд.

Завдання 6. Провідмінійте числівники 21, 43, 54, 149, 205, 778. Поясніть особливості відмінювання цих закінчень.

Завдання 7. Поясніть зміст наведених фразеологізмів. Визначте відмінок числівників.

1. Сім мішків гречаної вовни. 2. Грати першу скрипку. 3. У три дуги зігнути. 4. Був за тридев'ять земель. 5. Десята вода на киселі. 6. Одного поля якода. 7. Наговорити з три короби. 8. Не має дев'ятої клепки. 9. Сім п'ятниць на тиждень. 10. За одним разом дуба не зрубасш.

Доцільно проробити з учнями вправи на складання таких ділових паперів, як розписка, доручення, акт, переказ, статистичну інформацію про своє село (місто, область, край), у змісті яких трапляються числа, що пишуться словами. Корисними є словникові, вибіркові диктанти, вони дають можливість написати велику кількість числівників за короткий час.

Вдома можуть прислужитися учнями запитання і завдання для самоперевірки, що заздалегідь готує вчитель:

1. Чому числівники поділяються на кількісні і порядкові?
2. У чому особливості відмінювання кількісних, неозначено-кількісних, збірних, дробових і порядкових числівників?
3. У чому особливість відмінювання складених кількісних числівників?
4. Чому відповідаючи на запитання "В якому році народився..?", слово ТИСЯЧА треба вживати в називному відмінку?
5. Що ви знаєте про правопис числівників?
6. Складіть узагальнюючу таблицю до теми "Правопис і вимова числівників".

З метою розвитку мови учнів доцільно запропонувати твір, що може мати довільну форму. Нарис, лист, художній опис, історико-географічна довідка тощо.

Як бачимо, вивчення теми "Відмінювання і правопис числівників" має свої особливості і створює певні можливості для творчого підходу в роботі вчителя.